

היחלשות המוטיב הציוני ב"הארץ" (1948-2002)

גורא גולדברג

שאלות השאלות: האם התופעה מתרחבת או מצטמצמת? האם וכיצד היא מושפעת מאירועים היסטוריים שונים? עד להיכן מגיעה חדירתה? מאמר זה מבקש לתרום להבנת התופעה על ידי הצגת נתונים חדשים המאפשרים להשיב תשובות לשאלות האמורות. למאמר אופי אמפירי ולפיכך לא תופיע בו התייחסות אמוציונלית כלפי תופעת הפוסט ציונות. המחקר לא ישתמש ב"סיפר הציוני" כנקודת מוצא לתקיפת הפוסט ציונות ואף לא יעסוק בשיפוטה.

המחקר - באמצעות מאמרי המערכת

הפוסט ציונים מתרכזים בדרך כלל באוניברסיטאות, מנהלים את דיוניהם במסגרות אקדמיות צרות ולכן השפעת הדיונים הללו על הציבור מוגבלת. כדי להעריך עד כמה חלחלו תפישות פוסט ציוניות ללב החברה, צריך להרחיב את מעגל הדיון ולצאת מזירת ההתכתשות האקדמית הקונבנציונלית אל זירה רחבה יותר - העתונות. עדיין מוקדם לנסות ולאחר את השלכות הפוסט ציונות בדעת הקהל הכללית. מכיוון שהיא נפוצה בקרב חילונים יותר מאשר בקרב דתיים, יש מקום לעסוק בעתונות החילונית.

הארץ הוא עתון הבוקר החילוני היחיד הקיים מאז הקמת המדינה ועד ימינו. ההחלטה לעסוק בו נובעת מכך שהעתונים הסוציאליסטיים (שכבר אינם קיימים) - כמו דבר ועל המשמר - ייצגו את הציונות הסוציאליסטית שזיקתה לציונות הקלסית היתה ייחודית. דיון בקשרי הגומלין שבין הציונות הסוציאליסטית לבין הפוסט ציונות מחייב העמקה ודיון נפרד. למרות היות הארץ העתון האיכותי ביותר בישראל, רק אחוזים ספורים מכלל הציבור קוראים אותו. אולם לפלח האוכלוסיה הזו, שהוא אמיד, משכיל אשכנזי ברובו - ישנה השפעה רבה.

תום שגב טוען ש"הרעיונות החדשניים ביותר לא יצאו מהאקדמיה כי אם מהעתונות. גם זירת הקרבות העיקרית במלחמת התרבות הישראלית, לרבות הקרבות על ההיסטוריה, אינה האוניברסיטה, כי אם הכנסת והתקשורת".¹ לביסוס טענתו מובאים שני מאמרים שכתבו עורכי הארץ בתקופות שונות. הראשון נכתב ב-1985 על ידי גרשום שוקן והוא מצדד ביצירת אומה ישראלית חדשה בדרך של גישואים מעורבים בין יהודים לערבים. השני נכתב ב-1994 על ידי תנוך מרמרי והוא מציע לסיים את תחולת חוק השבות כשימלאו לישראל 75, ב-2023.²

תקופת המחקר שלנו משתרעת על כל שנות המדינה - עד לימינו. כדי למצוא האם התפתחו תפישות פוסט ציוניות בהארץ היה צורך

רבים מדברים על פוסט ציונות ועל פוסט ציונים, אולם מעטים יודעים במה מדובר. לא פעם מתייחסים ל"שמאלנים קיצוניים" כפוסט ציונים. יש המשתמשים במונח זה כגידוף או קללה. לפעמים משתמשים בביטוי זה אפילו כלפי בעלי השקפת עולם ימנית!³ בודדים מוכנים לקבל על עצמם את תווית הפוסט ציונות.

תום שגב סבור שהפוסט ציונות אינה זרם אידאולוגי, אלא מצב "שבו אנשים מואסים באידאולוגיה ובקולקטיב ורוצים לחיות את חייהם שלהם כאינדיבידואלים,"⁴ והיא מבטאת תהליכים עמוקים בחברה. על פי עדי אופיר, הציונות אינה רק אידאולוגיה, אלא אף חוון אוטופי ומשטר שיה, ואילו הפוסט ציונות היא תגובה ביקורתית כלפי הציונות.⁵

דן מכמן מנסה לאחות את רסיסי התפישה הפוסט ציונית ומאתר בה ששה מרכיבים עיקריים:

1. הציונות - טענתה בדבר אחדות יהודית וקיום עם יהודי הינה מופרכת. במקומה, עומדת הטענה הפוסט מודרניסטית בדבר "קהילה מדומינת" (imagined community).⁶
2. התיישבות היהודית בארץ ישראל - זהו ביטוי ללאומיות קולוניאליסטית-אימפריאליסטית שקורבנותיה הם הפלסטינים.
3. השואה - התנועה הציונית התעלמה מגורלם של היהודים שנרדפו בתקופת השואה.
4. הקמת המדינה - ישראל הוקמה לא מתוך דאגה אנושית ליהודים, אלא למען המטרות הציוניות הלאומניות. בעיית הפליטים הערבים נוצרה כתוצאה מבריהה ומגירוש.
5. החברה הישראלית העכשווית - "נרטיב-העל", הסיפר הציוני, הולך ונסדק. לעומת זאת, "מתחילים להתגלות עתה בכל תוקפם הנרטיבים האבודים של הקבוצות השונות של היהודים, שהפבריקציה הציונית ניסתה 'להלאים'.⁷
6. החברה הישראלית הרצויה - ישראל צריכה להיעשות ממדינת לאום למדינת כל אורחיה, דהיינו, תבוצע הפרדה בין לאום למדינה. בנוסף לכך, תופרד הדת מהמדינה. ישראל תשכון לצד המדינה הפלסטינית וערביי מדינת ישראל יקבלו זכויות כקבוצת מיעוט לאומי.

מכמן מתייחס לפוסט ציונות כאל "תופעה משמעותית ביותר, המציבה אתגרים לכמה מאושיות היסוד של החברה הישראלית."⁸

שמחת הנפת הדגל, הארץ, ערב יום העצמאות תש"ט-1949. איור של יוסף בס

ב-1951 הובעה "שמחה על הישגים" וצוינה בגאווה "המשכת המפעל הנועז ביותר" של העליה ההמונית מארצות הדיכוי.¹¹ על יום העצמאות נכתב שהוא "קודש לשמחה. מפגנים והגיגות, תהלוכות ותחרויות של הצבא, בתי הספר, של אגודות נוער וספורט - כולם יעמדו בסימן שמחה..."

ב-1952 הובעו "שמחה וגאווה על שהצלחנו להקים את המסגרת הזאת לחיינו הלאומיים ששמה מדינת ישראל. אין צורת קיום געלה יותר ללאום מצורה זו..."¹² הודגשה עדיפות מטרות קולקטיביות על מטרות אחרות. מאמר מערכת נוסף מאותה שנה שיבח את מצעד צה"ל, ש"הצלחת להפגין באופן בולט את כוחו של הצבא עצמו... ובאיו מידה מתפעל הציבור מכושר הארגון והביצוע של כוח זה. המצעד עשה רושם חזק..."¹³

ב-1953 היה מאמר המערכת לאומי ודתי במיוחד. הקמת המדינה היתה ל"נס הגדול של ימינו המצטרף כשווה בכוחו הפלאי לנס קריעת הים ולנס חנוכה מימים עברו. זהו הנס שלכבוד זכרו המתמיד נוסד חג העצמאות..."¹⁴ ייחוס משמעות דתית לכינון המדינה היה חידוש בקו הנקוט על ידי עתון חילוני כהארץ.

באיתור מסגרת שיטתית ומחזורית של מאמרים. אסור להסתפק במאמרים יוצאי דופן, למרות חשיבותם הרבה, כפי שנהג שגב. כאשר מדובר בתקופה כה ארוכה אין להסתפק בכותב מסוים. המסגרת שנמצאה היא מאמרי המערכת. מכיוון שמאמרים אלה אינם חתומים, מותר לראותם כקו הרשמי של העתון. אין הם נכתבים על ידי כותבים מבהוין, או על ידי עיתונאים זוטרים, אלא על ידי העורך או אחד מחברי המערכת. מאמרי המערכת הינם בעלי אופי ממסדי. דהיינו, אין הם נוטים להיות רדיקליים באופנם. הופעת מגמות פוסט ציוניות דווקא בהם, מעידה על התבססותן של המגמות ולא על מצב רוח זמני וחלקי. לעומת זאת, היפוש תכנים פוסט ציוניים במאמרי עיתונאים רדיקליים לא ישיג את המטרה, משום שאין הם מייצגים את העתון.

במטרה להגיע למאמרי מערכת העוסקים בזהות המדינה ובציונות, אותרו כל מאמרי המערכת - מאז הקמת המדינה ועד 2002 - שהופיעו לקראת, או למחרת, ימי העצמאות וימי הזיכרון לחללי צה"ל. הבחירה ביום העצמאות הושפעה אף מכך שזהו חג החילוני של המדינה, וככזה צפוי שיהיו בו התייחסויות רבות לציונות ולזהות המדינה.

הארץ אינו מופיע ביום העצמאות. לפיכך, נסרקו מאמרי המערכת ביום הזיכרון (הקודם ליום העצמאות) וביום שלאחר יום העצמאות. בתקופה שבה כן הופיע העתון ביום העצמאות, נסרקו מאמרי המערכת ביום שלפני יום העצמאות, ביום זה עצמו וביום שלאחריו. בסך הכל נבדקו יותר ממאה מאמרי מערכת, שברובם נמצאה התייחסות לזהות המדינה ולציונות. בכל אחד מהם נעשה ניסיון לאתר את קיומן והתפתחותן של תפישות פוסט ציוניות. ששת מרכיבי הפוסט ציונות על פי מכמן, שהוזכרו לעיל, מהווים את שלד המחקר.

במאמרי מערכת המופיעים ביום העצמאות קיימת נטייה לחגיגות, רוך ואיפוק. לשונם המליצית ונטייתם להסכמיות משתקפות אף בשימוש הרב בגוף ראשון רבים. כדי לתרום להבנת השינויים האינקרמנטליים, מוצגים המאמרים כרונולוגית. 54 השנים חולקו לשש תקופות. הראשונה שבהן כוללת את העשור הראשון לקיום המדינה. התקופה השנייה מסתיימת ערב מלחמת ששת הימים והשלישית תמה שנים אחדות לאחר מלחמת יום הכיפורים עם עליית הימין לשלטון ב-1977. מלחמת לבנון מצויה בלב התקופה הרביעית שסיומה לפני פרוץ האינתיפאדה הראשונה. התקופה החמישית כוללת את שנות האינתיפאדה, עליית השמאל לשלטון ב-1992 ותהליך אוסלו, והיא מסתיימת חודשים אחדים לפני רצח רבין. התקופה הששית ראשיתה עם שוב הימין לשלטון ב-1996 וסופה ביום העצמאות של 2002.

העשור הראשון

ביום ההולדת הראשון (1949) תיאר מאמר המערכת את יום העצמאות כ"יום גדול ומרחיב לב, יום של אחדות הלבבות, של שמחה עממית כנה, ספונטאנית ועמוקה... היה זה יום, שבו הפגינו המוני ישראל, כי המדינה והעצמאות חרותות בלבותיהם..."¹⁵

ב-1950 הופיעו תכנים מדינתיים וצבאיים מובהקים: "מדינתנו קמה מתוך מאבק מדיני ומתוך מלחמת דמים. הכוחות העוינים שרצו לתחניק את הישוב היהודי בא"י עדיין קיימים וחורשים מזימות חדשות... לא נוכל לחיות בארץ הזאת, אם לא נדע בעתיד לגדל, לחנך ולאמן דורות חדשים של חיילים צעירים..."¹⁶

הזמן בביצור מערכת הביטחון שלנו. זהו מאמץ לאומי כולל.³⁰ הכרזת הנשיא התוניסאי בורגיבה, שלא ניתן להחריב את ישראל מוכיחה, ש"עמידה בלתי-מעוררת על זכויותינו מתחילה לבוא על שכרה". המאמר קובע, ש"אנו שואפים לשלום עבור מדינת ישראל כמות שהיא..." הכוונה שישראל לא תעשה ויתורים טריטוריאליים ולא תחזיר פליטים ערביים לשטחה תמורת שלום. להישג המקופל בהקמת המדינה התייחס הארץ באורח יהודי מובהק: "אבות אבותינו חלמו עליו והתפללו לו משך מאות בשנים ושלושה דורות עמלו כדי לתרגם את החלום והתפילות לשפת המציאות."

ב-1966 שוב הובעו רגשות השתתפות בכאב המשפחות השכולות: "העם כולו מבקש להתקבל כשותף לכאבם."³¹ הציבור נקרא לגלות השתתפות בצרת היחיד והרבים, "...גם על ידי התייחדות עם זכר החללים, קריאה בעזובנם הכתוב והתייחצות זכר התקופה והנסיבות בהן נהרגו." ב-1967, ערב פרוץ המשבר שהוביל למלחמת ששת הימים נקבע, ש"מצווים אנו להספיד את מתינו, ו"ש"כדי שכולנו נקצור ברינה, רבים זרעו בדמעה."³² גם בתקופה השנייה בה עוסק המחקר, בדומה לקודמתה, אין סימנים להתפתחותה של תפישה פוסט-ציונית.

מששת הימים ליום הכיפורים

ביום העצמאות הראשון שלאחר מלחמת ששת הימים עסק הארץ במצעד זה"ל. קריאת האו"ם לישראל שלא לערוך את המצעד בשטחי ירושלים שנכבשו מירדן במלחמה, זכתה בעתון לביקורת חריפה. קיים אמנם יכוח פנימי בעניין, אך לאחרים אין זכות להשתתף בו, קבע מאמר המערכת. המצעד אינו מפר את הסכם שביתת-הנשק מ-1949, משום ש"ירדן היא שקרעה אותו לגזרים, ב-5 ביוני אשתקד, כאשר התחילה להתקיף את ישראל, גם ודווקא בגזרת ירושלים". ריבונות ישראל בירושלים השלמה לא הועמדה בספק: "ירושלים היתה לעיר אהת, ואין ישראל חייבת להכיר בשום הגבלה שתגביל את ריבונותה עליה..." ירושלים לא תשוב להיות נתונה למשטר של חלוקה, ואין אנו מכירים בשום הגבלת ריבונותנו על העיר המאוחדת. "העתון תקף את האו"ם והמעצמות שלא עמדו לימין ישראל בעניין זה, וביקר את "...הגורמים הבינלאומיים, שעינם צרה בישראל שניצחה את אויביה במלחמה והיא מסרבת להנמיך את קומתה... כל אמצעי כשר בחתירתם תחת אושיות המדינה היהודית."³³

למחרת המצעד היתה הכותרת הראשית: "צה"ל הפגין את עוצמתו במצעד הנצחון בירושלים השלמה". המצעד גרם "סיפוק עצום", בעוד שהחלטת האו"ם שגויה, כמו זו של "מי שכופר בחוקיות הסיפוח של ירושלים המזרחית למדינת ישראל ומתעקש על הגירסה לפיה זה 'שטח כיבוש'..." בהמשך הותקפו המעצמות, לרבות "ארה"ב, שאין לה העזו לדבר באו"ם גלויות עם הערבים..."³⁴

ביום העצמאות 1969 היתה ישראל נתונה במלחמת ההתשה נגד מצרים. הארץ הפגין עמדה תקיפה: "אויבינו טועים. עמידתנו בשנתיים האחרונות - למעשה בעשרים ואחת שנות המדינה ולמעשה מאז התחלת העלייה הציונית - במלחמה הקטנה הבלתי-פוסקת נגד המתנכלים לקיומנו, היא עדות לחוסר השחר לתקוות השווא להתיש את כוחנו לא פחות מכוחנו להביס כל אויב אפשרי במלחמה גדולה. המחיר הוא יקר מאד, אך הכרחי... כל אחד מהחיליים הצעירים הנופלים על משמר

ב-1954 הוזכרו לראשונה חללי מלחמת העצמאות: "הדם שנשפך הוקו מעורקי הגוף הלאומי."³⁵ כעבור שנה שוב צוינה הקמת המדינה כנס, והודגש אף ערך האחדות.³⁶ ב-1956 ניתן דגש לעליונות אינטרסים לאומיים על עניינים פרטיים, כיתתיים, מעמדיים או מקצועיים.³⁷ במאמר מערכת נוסף מאותה שנה שוב הופיעה קונטציה דתית: "צריך לקיים את מצוות 'זהגדת לבנך' גם ביום הזה."³⁸ ב-1957, לאחר הצלחת "מבצע סיני", הודגש, ש"אנו חייבים תודה לצה"ל שהוכיח את כוחו במבצע מזהיר."³⁹ בעשור הראשון אי אפשר היה, כצפוי, לאתר אפילו את ניצניה של התפישה הפוסט-ציונית.

בת-עשרה מתאבלת על בניה

ב-1958 חגגה המדינה עשור לקיומה. לראשונה הוזכרה השואה במאמר המערכת של יום העצמאות.⁴⁰ למחרת נקבע, ש"יום העצמאות העשירי ממלא את לבנו סיפוק, גאווה ושמחה... מדינת ישראל קמה... בשנות הארבעים על רקע של נסיבות מיוחדות לתקופה ההיא - שואת יהודי אירופה מצד אחד והתחזקות הישוב הארצישראלי מצד שני... אומות העולם, ביקשו לעזור לעמנו מתוך הרגשת אשמה, לאתר שואת יהודי אירופה... התנועה הציונית על כל גילוייה הארגוניים והמדיניים שבגולה לא פחות מהקולוניאטורים בארץ גופה - מעידה על יכולת מרובה הגנוזה בנפש העם. אפשר להגדיר את הציונות כתנועה של רומנטיקה היסטורית... עם ישראל מכה שורשים חדשים באדמתו."⁴¹

ב-1959 הודגשה חשיבות חללי המלחמות: "הציבור זכאי ואף חייב לערוך לכולם מעין 'ארצייט' [יום השנה לפטירת בן משפחה] לאומי-מללי."⁴² למחרת יום העצמאות תואר המצעד הצבאי בצורה חיובית ביותר.⁴³ ב-1960 התרכז העתון ביום הזיכרון ובקורבנות: "יום זיכרון הוא לעם כולו... הקורבנות היו נחוצים... וכל העם שחי בזכותם, מן הדין כי יקונן שוב את הקינה שהגיעה אלינו מימי הקדמונים: 'איך נפלו גיבורים ויאברו כלי מלחמה'.⁴⁴ גם ב-1961 הוקדש מאמר המערכת ליום הזיכרון שהוא "מוזכיר נשמות" של עם ישראל בשלמותו.⁴⁵ מאמר המערכת מ-1962 הדגיש את חשיבות האחדות, הביע סיפוק מתמיכת יהודי התפוצות ולא יהודים במדינה ודן בסוגיה "כיצד לשמור על סגולת ישראל מבלי להתייחה."⁴⁶

ב-1963 שוגרו תנחומים בעלי אופי דתי למשפחות השכולות: "ה' ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים."⁴⁷ נקבע, שלולא "הקרבות שתבעו מחיר כה יקר", אי אפשר היה "להמשיך בשרשרת ההיסטוריה היהודית". למחרת יום העצמאות הוצע ל"מי שמעוניין להגיע לידי הערכה מציאותית של שורשי כוחנו, "להעמיק" בחקר תולדות חיבת ציון, התנועה הציונית ושל הישוב הארצישראלי משנות השמונים של המאה הקודמת.⁴⁸ יום העצמאות "נקבע כדי שכולנו נשמח במדינה שנועדת להבטיח את המשך קיומו הלאומי, והמדינה "...נחשבת בצדק כהגשמת כיסופים שהעם נשאר נאמן להם בכל שנות הגלות." ב-1964 גוחמו התורים השכולים בקביעה, ש"ביום האבל של כלל הציבור המכבד את זכר החיילים שנפלו במילוי שליחותם" הם "אינם בודדים בכאבם" ו"שחירות ישראל בארצו באה לכולנו בזכות קורבנם."⁴⁹

ב-1965 הוכנו הקוראים למצעד הצבאי. שאמור היה להתקיים למחרת. המצעד "...ידיגים את פירות המאמץ הלאומי שהושקע כל

פה מקומנו ומפה לא נמוש יותר." ואכן, הספקות שהובעו היו קשורים לדכדוך שפקד חלק מהציבור בעקבות המלחמה.

כעבור שנה, ב-1975, שוב צוין, ש"לא לא היינו חיים במדינת ישראל החופשית, לולא עמדו לנו עוזם של אלה שאנו מניחים מחר פרחים על קברותיהם... חזקה תשוקתנו להי שלום אך עד שנוכה להם לא נהיה פטורים מהחובה להיות נכונים להילחם למען עתידנו."⁴² ב-1976 הוכתר מאמר המערכת במלים המקראיות "איך נפלו גיבורים", ושוב נאמר שכל מלחמות ישראל נכפו עליה על ידי אויביו.⁴³

מאמר המערכת של 1977 עסק בתרומת ישראל ליהודי הגולה: "...בכך שהיא תופסת את מקומה בקרב משפחת העמים, היא מזקפת את גבו של היהודי באשר הוא, והיתה לנחלתם של יהודי התפוצות לא פחות משל היישוב בארץ, שהוא המופקד במיוחד על בטחונה."⁴⁴ הטקסט הזה מבטא תפישה ציונית קלסית ביחס להיות ישראל מדינת לאום יהודית.

בתקופה השלישית, בעקבות מלחמת יום הכיפורים, צצו לראשונה ניצנים היוליים של פקפוק וספקנות שפתחו צוהר ראשון להתפתחותה של תפישה פוסט ציונית בעתיד.

הימין בשלטון: מקמפ-דייויד ללבנון

במאמר המערכת הראשון שלאחר עליית הימין לשלטון הסתמן שינוי בולט בקו המסורתי של מאמרי המערכת. השינוי נולד גם מיחסי השלום בין ישראל למצרים שהחלו להירקם מאז שהימין החל לשלוט. עיקר השינוי השתקף במתן עדיפות עליונה לשלום, והוא בא לידי ביטוי

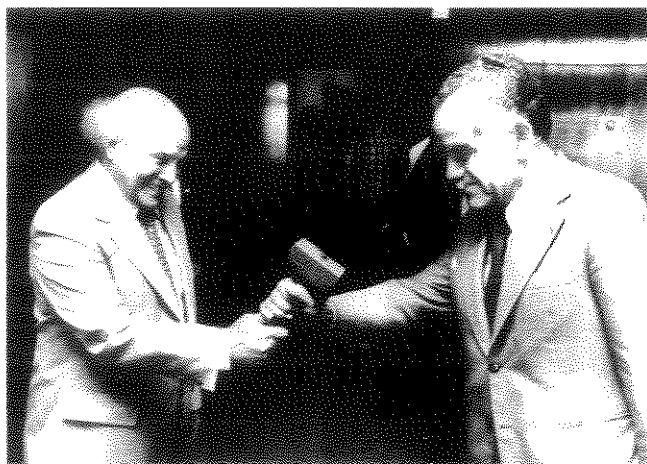

על שפת תעלת סואץ לאחר מלחמת ששת הימים

המולדת הוא קרוב אישי של כל אחד מאתנו... וכך אנו מקיימים את יום הזיכרון כיום כמשפחה אחת הזוכרת את יקיריה שאינם עוד.⁴⁵ ב-1970 שוב נדונה תקופת טרום המדינה. אומות העולם תמכו אז ביהודי ישראל, בין היתר, משום שהסכימו לתוכנית החלוקה, אולם "נכונות זו לא מצאה הד אצל הערבים..."⁴⁶ בהמשך נזכרת מלחמת ששת הימים: "מבחן הכוח, שנכפה עלינו לפני שלוש שנים, עדיין נמשך. היחלצותנו או הצילה אותנו מאבדון, אך הניצחון לא הסיר את כל המכשולים מדרכנו."

ביום העצמאות הראשון שלאחר מלחמת ההתשה (1971), הוכתר מאמר המערכת במשפט "חללינו נפלו בהתגוננות."⁴⁷ ב-1972 הודגש, ש"כולנו משפחה אחת..."⁴⁸ ב-1973 חגגה ישראל חצי יובל לקיומה: "ישראל קמה לפני 25 שנה הודות לאומץ לבם ולנכונות לכל קרבן של בני הישוב העברי בארץ ישראל... נחוג אפוא את חגנו מחר תוך רגש של הודייה וסיפוק..."⁴⁹ יום לאחר חג העצמאות שיבה הארץ את מצעד צה"ל, והוסיף: "העם והצבא - חד הם... לא ניסוג לגבולות של לפני שש שנים; מנוי וגמור אתנו להשיג גבולות שלא יגרו את יצר התוקפנות ויאפשרו לנו להביס חורשי מזימות רעות..."⁴⁰

מאמר המערכת הראשון לאחר מלחמת יום הכיפורים התייחס בעקיפין למשבר העמוק אליו נקלעה אז ישראל. לראשונה צץ פקפוק: "רק טבעי הוא שלמראה השורות המתארכות של קברי הנופלים למען מימושה של הזכות, יישמעו קולותיהם של מפקפקים - לא בזכות עצמה, אך בכדאיות המחיר המושקע בהגנה עליה."⁴¹ הספקות קיימים ותהתמודדות עמם נעשית קשה עם השנים. "הזמן מקהה את הזיכרון, החי של השואה. אולם בסופו של דבר אין תשובה אחרת... פה היינו,

הימין מקבל את הפטיש - יו"ר הכנסת עד בחירות 1977, ישראל ישעיהו, מוסר את הפטיש ליו"ר החדש, יצחק שמיר

בצדק וביושר הדרך העצמיים. ישראל כיום, ביום שמחתה, היא קהיליה מיוסרת בספקות, לגבי הנתיבות של מלחמתה האחרונה, לגבי חוסנה החברתי ולגבי איתנות הישגיה הכלכליים, ויש בתוכה יותר ממתן מספר השואלים, אם הקיום הלאומי כפי שהוא, ראוי היה למחיר שנגבה תמורתו... יש תועלת בספקות: הם חושפים מודעות למשגים ולחטאים שעשינו כעם.⁵¹ ההלקאה העצמית הזו אופיינית לפוסט ציונות. המלחמה הראשונה שאותה יזם הימין אכן גרמה לשבר בתפישת הציונות.

ב-1985 נמשכה מגמה זו, ולראשונה נטען שהחללים נפלו למען מטרה לא צודקת. הכותרת היתה: "עוגמת נפש ביום הזיכרון".⁵² ההסכמה הלאומית על יציאה רק למלחמות ברירה אינה קיימת עוד: "מלחמת לבנון... חרגה מכל התקדימים... צבאנו, שלא בכדי כונה צבא הגנה לישראל, הופעל הפעם כדי לשרת קונצפציה פוליטית... על מזבח הקונצפציה היהירה והמוטעית הזאת נתבע צה"ל להקריב מאות רבות של חללים ופצועים לאלפים... יום הזיכרון של שנת 1985 מעמיק ומחריף את הוויכוח על הצדקת המלחמה ותועלתה. תמיד היה קשה לנחם אבלים, אך ההכרה שהקרבן לא היה לשוא, הקלה על הכאב. הפעם מכרסמת בלב רבים התחושה כי המלחמה שבה שכלו את בניהם - היה אפשר וצריך להימנע ממנה; אף ישנם המסרבים להקשיב לדברי הניחומים. עוגמת נפש מאפינת את יום הזיכרון הזה יותר מכל תחושה אחרת."

ב-1986 הונף דגל הציונות החילונית, תוך כדי ויכוח עם היהדות הדתית. לראשונה שורבבה סוגיית הדמוקרטיה למאמרי המערכת. הידוש נוסף היה אכזר הלקם של ערביי ישראל במדינה היהודית: "בני העליות הראשונות... הקימו את הגרעין לממלכתיות היהודית המהודשת ופנו עורף לגלות, משום שעיפו לחכות לביאת המשיח, כפי שהורו להם רוב הרבנים... הם שאפו להוכיח כי עם ישראל מסוגל לקיים מדינה משלו, שתתפוס את מקומה בתוך משפחת העמים. זה תוכנו של רעיון הציונות, והוא מחייב אותנו ואת כל הדורות שעוד יקומו לנו. אבות התנועה ומייסדי המדינה תפסו את הציונות כמאמץ של חינוך עצמי... עלינו לעצב את דפוסי חיינו הציבוריים לפי מיטב האידיאלים של התרבות האנושית... קבענו כי המדינה תתנהל לפי כללי הדמוקרטיה הפרלמנטרית. אסור לרוב לדכא מיעוט, אבל אין לסבול כי מיעוט ינסה להשליט את רצונו על הרוב... פנים רבות ליהדות, ואף אחד מזרמיה השונים אינו ראוי להכתיב לזרמים האחרים את אורח חייו ואת תפישתו על המורשת היהודית." ישראל מחויבת למגילת העצמאות, וההבטחות שניתנו בה "...ניתנו לא רק ליהודים, אלא גם לערבים; המדינה היהודית נועדת להיות גם ביתם, וזכות מולדת עומדת גם להם... שומה עלינו להמשיך בחינוך עצמנו לאור העקרונות של אלה שעמלו בהקמת המדינה והניחו את יסודותיה הדמוקרטיים."⁵³

ב-1987, לפני שפרצה האינתיפאדה הפלסטינית הראשונה, המשיך העתון בניחול מאבק הציונות החילונית ביהדות הדתית: "אבות התנועה הציונית יצאו לדרכם חדורי הכרה, כי אין להמתין לביאת המשיח, אלא שבכוחם של בני תמותה לתחיות את הממלכתיות היהודית

מלחמת לבנון במחצית הראשונה של שנות ה-80 גרמה לשינוי בהארץ

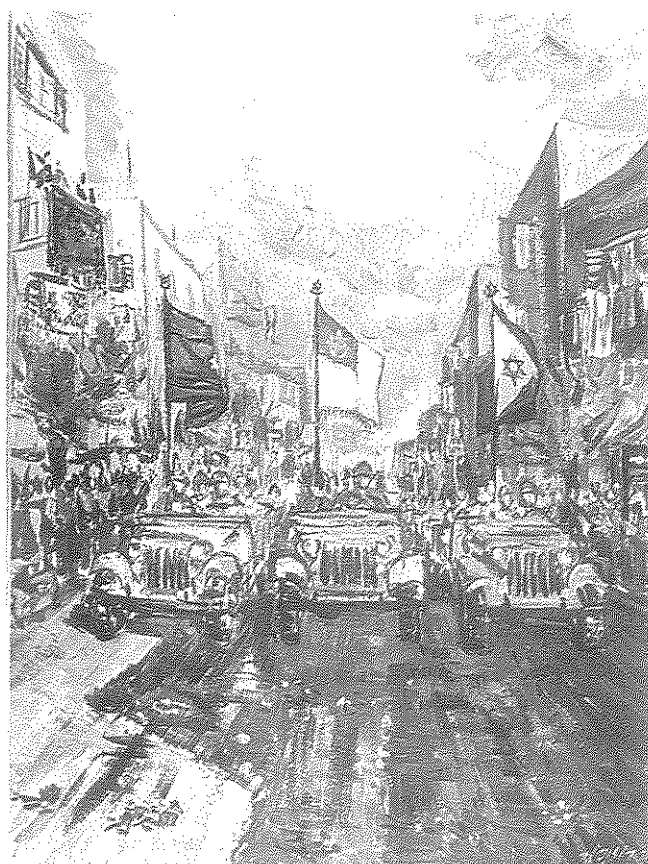
בכותרת המאמר ב-1978: "אמונה בשלום - צוואת החללים", ובתכנוי: "לא חשבנו על קרבות ומלחמות, שעה שטיפחנו את החזון של שיבת ציון, של חזרה לאדמה ולעבודת כפיים, של חידוש עצמאותנו במולדתנו העתיקה. הגורל ציווה אחרת... אלה שהקריבו עצמם למען ההיים, פגשו את האויב מתוך אמונה עמוקה כי ממלחמותינו יצמח השלום. אמונתם העזה הזאת - מן הראוי שתתקבל על ידינו כצוואתם."⁵⁴

ב-1979 שוב עמד נושא השלום במרכוז.⁵⁵ ב-1980 נקבע, ש"עצמאותנו נולדה מתוך מלחמה... הערבים דחו את החלטת החלוקה של עצרת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947..."⁵⁶ המאמר אמנם ספקני כלפי הדת היהודית, אולם אין בו שלילה מוחלטת שלה, ואינו פותר "את השאלה אם לייחס משמעות דתית לכינונה של מדינת ישראל."

ב-1981 הודגש כי החללים "...נתנו את חייהם למען שלום המולדת."⁵⁷ השימוש בנשק מוצדק רק משברור למנהיגות "...למעלה מכל ספק כי אין ברירה אחרת." בהמשך צוין ערך האחדות: "אחדות העם המתבטאת היום בטקסי יום הזיכרון לחללי צה"ל, היא הדרגה הגבוהה ביותר של קונסנוס לאומי. מי ייתן ולעולם לא יתערער." ב-1982 חל יום העצמאות סמוך לנסיגה מחבל ימית. הארץ ייחל להתרחבות תהליך השלום מעבר למצרים.⁵⁸

ב-1983 עדיין לא הופיעה ביקורת כלפי הממשלה בעניין מלחמת לבנון. אמנם המאמר לא שב לקבוע שכל מלחמות ישראל היו מוצדקות, אך בעצם הוא התחמק מהתייחסות ישירה למלחמת לבנון. לעומת זאת, היתה הודאה ברירדת משקל מלחמת העצמאות בזיכרון הלאומי: "מלחמת הקוממיות נעה בתודעתנו אט אט לאחור."⁵⁹

מאמר המערכת של 1984 שהתייחס ישירות למלחמת לבנון, עיקרו באיבוד תחושת הצדק המוחלטת של ישראל כנושאת דגלה של הציונות: "השנים חולפות ועימן חולף תום הנעורים, שהוא תום האמונה המוחלטת

היו ימים שמצעדי צה"ל ביום העצמאות (כאן, בציור של פרי) זכו לקילוס במאמרי המערכת של העתון

אסטרטגי' והם כמהים לשלום בינינו לבין הפלסטינים ומדינות ערב.⁶² ראוי לציין, שבעשורים הראשונים לאחר קום המדינה לא נהג הארץ לנהל ויכוח פוליטי, המזכיר מפלגות ופוליטיקאים בשמותיהם, במאמרי המערכת של יום העצמאות.

ב-1992 הוכתר מאמר המערכת במלים "נס לא קרה לנו", והסתיים במשפט "נס לא קרה לנו בעבר ולא יקרה בעתיד."⁶³ המאמר תקף את ראש הממשלה יצחק שמיר, ש"חייב לדעת כי בטחוננו אינו יכול להיות מושתת על כוחו של צה"ל בלבד." לא אמונה דתית היא הגורם הנוסף שיתרום לביטחון, אלא מדיניות שלום, שוב הוזכרו ביום העצמאות "האזרחים הערביים (18% מכלל האוכלוסייה) שאינם זוכים לשוויון אזרחי מלא."

יום ההולדת ה-45 של ישראל, ב-1993, נחגג ערב כניסת ישראל ל"עידן אוסלו", ואכן, מאמר המערכת מ-1993 רווי במסרים החולמים את רוח אוסלו הקרבה. בפתחה נמנו כשלושנות ישראל: היא לא הצליחה לרכו את כל היהודים בתוכה, האנטישמיות עדיין קיימת, היא אינה יכולה להגן על כל יהודי בכל מקום, היא תלויה בגולה ורבים מבניה יורדים ממנה ושבים לגולה. אולם הכישלון הגדול ביותר של מנהיגי הציונות מאז 1897 הינו בכך שהם "לא חזו כי הגשמת הרעיון הציוני

ושמחובתם לפעול לתכלית זו. חותם החילוניות היה מוטבע בהם וברוב העולים שהגיעו ארצה כדי להגשים את חלומם הלאומי... מי ששואף לשוויון צביון 'דתי' למדינת ישראל מתכחש לצוואת הציונות הקלסית."⁶⁴

התקופה הרביעית היא הראשונה המתאפיינת בצמיחה ברורה של תפישה פוסט ציונית. עליית הליכוד לשלטון ומלחמת לבנון הן שהאיצו תהליך זה.

אינתיפאדה ראשונה וניצני אוסלו

יום העצמאות של 1988 חל חודשים אחדים לאחר פרוץ האינתיפאדה. ואכן, השפעתה ניכרת על מאמרי המערכת: "ישנם עננים המעיבים על התמונה הבהירה והמעודדת. בלענו, אחרי הניצחון במלחמת ששת הימים, יותר ממה שאנו יכולים לעכל."⁶⁵ בהמשך מובעת בפעם הראשונה עמדה פוסט ציונית מובהקת, דומה לזו של עדי אופיר, שאפשר לכנותו פוסט ציוני. אופיר פירט מאוחר יותר (2000) תשעה "תזיסים" ציוניים שהועמדו על ראשם.⁶⁶ הראשון מתמקד בדגש הציוני לרעיון השחרור הלאומי ולזכות ההגדרה העצמית של עמים, לעומת הערעור, ההכחשה והשלילה שגרמה הציונות לתנועה הלאומית הפלסטינית, תוך שהיא מדכאת אותה ומנסה שוב ושוב לחסלה.⁶⁷ מאמר המערכת ב-1988 אימץ טיעון זה, הרבה לפני שהושמע, למרות שהוא ניסחו במתינות: "...שלטון על מיליון וחצי ערבים נגד רצונם אינו עולה בקנה אחד עם עקרון החופש הלאומי של כל עם ועם, שהתנועה הציונית הסתמכה עליו."⁶⁸ מבלי להזכיר במפורש את יש"ע, המשיך המאמר וטען ש"אין להניח לקסמי הנוף של ערש האומה בימי קדם למנוע מאתנו מלסלק אבן נגף זו בדרכנו." ב-1989 הובעה תמיכה בהחלטה שהזמרת חווה אלברשטיין,

שתמכה במאבק הפלסטיני, תהיה בין מדליקי משואות יום העצמאות. מאמר המערכת הזדהה עם מילותיה: "עד מתי יימשך מעגל האימה, רודף ונרדף, מכה ומוכה, מתי יגמר הטירוף הזה."⁶⁹ למחרת גילה הארץ הבנה למניעי הפלסטינים בעניין האינתיפאדה, ש"אינם מוכנים לקבל על עצמם, לאורך ימים, שלטון ישראלי. כעבור עשרים שנה הם התקוממו נגדו. הם מבקשים לתקן עתה את שגיאתם ההיסטורית וזוכים לתמיכה בינלאומית חזקה לשאיפתם. אם לא תחושת הצדק, אזי התבונה הפוליטית מחייבת אותנו לחפש דרך כדי להשתית את בטחון ישראל, נוסף על כוח הנשק שלנו, על הידברות עם האוכלוסייה הערבית הזאת."⁷⁰

בהשוואה למאמרי השנתיים הקודמות, לא היה המאמר של 1990 מיליטנטי. הוא קבע, ש"התנועה הציונית חוללה מפנה בתולדות העם... החלוצים והמייסדים הודרכו על ידי מניעים לאומיים וחברתיים... אבל אנו חייבים לבחון כל דרך שבה נוכל להגיע לידי סיומו של מצב המלחמה..."⁷¹

ב-1991, לראשונה, לא עסק מאמר המערכת בימי העצמאות והזיכרון. זכר החללים כלל לא הועלה. במקום זאת, הותקפה ביום הזיכרון הקמת הישוב רבבה בשומרון. הגורמים שהותקפו היו השר שרון, גוש אמונים, מפלגות הימין הקיצוני, האגף הימני בליכוד והמתנחלים. "צהלת המתנחלים אחרי הקמת 'רבבה' מעוררת דאגה חמורה אצל ישראלים רבים שאינם מאמינים בתורת הנפל של 'עומק

פירות אוסלו ואינתיפאדה שנייה

ב-1996 קבע הארץ, שהתנאי לעצמאות הוא שלום והסיק שישראל עדיין אינה עצמאית, ותהיה כזו רק לכשתיפטר מיש"ע: "אין עצמאות לעם אחד המבוססת על כיבוש של עם אחר. גם אם נוצרו נסיבות, שבהן שלטה ישראל בשטחי הגדה המערבית ובעזה, היה עליה לשאוף לסיומן ולהבין, כי שלטון כיבוש יוליד התקוממות. ההתפכחות הגיעה לאטה, והיום רבים מבינים, כי עצמאות פלשתינית תגביר ותגדיר גם את עצמאות ישראל... עצמאות היא היכולת לחיות בשלום ובהכרה הדדית... הדרך לשלום היא הדרך לעצמאות."⁶⁶ תלות ישראל במדינה הפלסטינית הינה חידוש במחשבה המדינית הישראלית. ישועת הציונות, שאינה מווכרת עוד בשמה, היא בלידת המדינה הפלסטינית.

שנה לאחר מכן, ב-1997, היה הארץ קיצוני פחות. הוא מנה רשימה של כמה בעיות שעדיין לא נפתרו, כמו יישוב הסכסוך עם הפלסטינים, פיוס מלא עם "שכנינו", הקשר בין המדינה לתפוצות, יחסי דת-מדינה, והות לאומית, מעמדה הבין לאומי של ישראל וגבולותיה הגיאוגרפיים. המאמר לא נמנע מלהזכיר את רצח רבין: "חזינו בגילויים של התרפקות על תפישות מיסטיות, שלהוב יצרים המבוסס על קנאות דתית ולאומית וניתובן של תופעות אלו להלך רוח של מרידה. שיאה הטראגי של התפתחות זו היה רצח ראש הממשלה, יצחק רבין."⁶⁷ הסיום הינו דווקא אופטימי: "הרעיון הציוני ניצח, ליהודים קם בית לאומי והם אורחים בני חורין בחברת העמים."

קשה להבין האם המאמר נכתב מתוך כוונה חיובית, או שמא מדובר בגריסה הפוסט ציונית להצלחת הציונות, המבוססת, לדוגמה, על ידי אופיר. הוא מדבר על סיטואציה שבה "...גרמה הצלחת הציונות לקורבנות לא יהודים."⁶⁸

ב-1998 חגגה ישראל יובל לקיומה. הארץ ציין כמה מהצלחותיה, אך העדיף להתרכז דווקא בכשלונותיה: "על הצלחות הללו מעיבים כישלון וקושי, פער חברתי כלכלי גדול... תהליך השלום... הולך ודועך... אחרי שהתנועה הציונית הביאה להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל וקיבצה לכאן יותר ממתחצית העם היהודי הגיע הזמן להשתלב באיזור על בסיס שלום, הכרה הדדית וכבוד לשכנינו. מדינת ישראל תידרש לתעצמות רוח כדי להשתנות מתנועה לאומית למדינה תרבותית ומפותחת."⁶⁹ הארץ קרא בעצם לסיום הזהוי האוטומטי של ישראל עם התנועה הציונית, למרות שלא ציין זאת במפורש. מהם האתגרים העומדים בפתח אותו שינוי מבורך "מתנועה לאומית למדינה תרבותית ומפותחת"? - "שכלול הדמוקרטיה, עיגון זכויות היחיד, מתן ביטוי שווה למיעוטים, תמיכה בחלשים, עידוד המצויינים וקיום קשר בלתי מתנשא עם יהודי התפוצות." בחמישים שנותיה לא היתה, אם כן, ישראל "מדינה תרבותית ומפותחת", אלא צילה של התנועה הציונית, שלמרות שלא נאמר כך במפורש, נדמה שתפקידיה נסתיימו. דווקא בשנת היובל חשף הארץ עמדות הקרובות לפוסט ציונות, למרות שהמינוח הלא אקדמי שלו מקשה על זיהוי עמדות אלו עם העמדות הפוסט ציוניות המוצהרות.

ביום העצמאות של 1999 לא היה במאמרי המערכת זכר לימי העצמאות והזיכרון, אלא הובעה בו תמיכה בהחלטת אהוד ברק, עדיין הטוען לראשות הממשלה, שלא למסור אחרי הבחירות את תיק הפנים לש"ס.⁷⁰

תיתקל בהתנגדות גמרצת מצד תושבי הארץ הערביים ומדינות ערב השכנות. ב-1897 לא צפו מספר קורבנות כה גדול שתשלם הציונות בעבור הגשמת מטרתיה. מחד לא הושגו המטרות, מאידך המחיר למען השגתן גבוה מדי. בהמשך טען המאמר, ש"ביום שבו מורדים דגלנו לחצי התורן לזכר הללינו, עלינו לזכור כי לא חזרנו ארצה כדי לנהל מלחמות, ולא כדי לשלוט בעם אחר. כנגד הפאטאליזם המחפש נחמה או אף עידוד בתורת דארווין בדבר הישרדות החזקים ביותר, עלינו לחתור לשלום עם אויבינו-שכנינו... הידברות עם כל העמים שבחרנו לחיות בסביבתם זוהי הבשורה של יום העצמאות 1993."⁶⁶

שנה לאחר מכן כבר לא היה במאמר המערכת לרגל יום העצמאות הספר לחללים, כפי שנעדרו דיון במטרות הציונות ואיזכור השואה או קליטת העלייה בה נתונה היתה או המדינה. כל כולו של המאמר הוקדש לתהליך אוסלו. "כבודם של חללי צה"ל לא היה נפגע ושמתח יום העצמאות ה-46 לא היתה נפגמת אילו נחתם הסכם הנסיגה מרצועת עזה ומאזור יריחו אתמול או היום, ואולם יעד זה לא הושג עד ה-13 באפריל... ואולי יש להתעודד מכך שיו"ר אש"ף, יאסר ערפאת, יום אתמול בבוקר שיחת טלפון עם יצחק רבין..."⁶⁷ מכיוון שסוריה מתעקשת על "סילוקן של כל ההתנחלויות", יש היגיון בהחלטה לתת את הבכורה לפן הפלסטיני של הסכסוך, ואכן "נחוץ להגיע לידי הסכם עם אש"ף מוקדם ככל האפשר. תהליך השלום אינו טעון בלימה אלא דחיפה." למחרת יום העצמאות התייחס הארץ לפיגוע בחדרה שגרם למות חמישה יהודים. המאמר, שנקרא "בשפתיים חשוקות", קרא לא להגיב בתקיפות על הפיגוע: "...כלום בוטרי הליכוד ושאר מפלגות המחנה הימני נכונים לשאת בעומס הקורבנות שיהיה כרוך בהמשך זה [הכיבוש]...עוצמתו של עם אינה נמדדת אך ורק במספר הטנקים ושאר כלי מלחמה העומדים לרשות צבאו הסדיר, אלא גם בכוחו לספוג אבידות בנפש... הציבור היהודי נתבע לחשוק שפתיים."⁶⁸

ב-1995 שוב לא התייחסו מאמרי המערכת של יום הזיכרון ויום העצמאות למהות הימים ההם. המאמר ביום הזיכרון עסק בלחצי ארצות הברית על איראן. יום קודם, יצא הארץ בביקורת על ראש הממשלה רבין ושירי ממשלתו שהצביעו בעד הפקעת שטח לבנייה יהודית בהר חומה שבירושלים, שהרי "בהסדר של קבע יקטן שטח הישות הפלסטינית ויגדל חלקה של ישראל."⁶⁹ העובדה שהשטח המדובר נמצא במדינת ישראל לא מגעה התייחסות להר חומה כהתנחלות חדשה. העתון כתב שבמעשה זה פוגעת ישראל בתהליך השלום, שהרי "...ההסכם מושתת על הבנה בלתי כתובה, שישראל לא תקים התנחלויות חדשות נוסף על אלה הקיימות." למעשה, קיבל הארץ את העמדה הרשמית של אש"ף שאינה מבחינה בין שטחי יש"ע לבין השטחים סביב ירושלים שסופחו למדינת ישראל מיד לאחר מלחמת ששת הימים.

ביום שלאחר חג העצמאות של 1995 יצא הארץ במאמר מערכת שכותרתו "להפרדת הדת מהמדינה". המאמר היה הפעם תקיף וברור: "המדינה... היא מדינה חילונית מאחר שקמה ע"פ רצונם של יהודים שהחליטו לא להמתין לשיבת ציון עד ביאת המשיח..."⁶⁹ בתקופה החמישית, על רקע האינתיפאדה ותהליך אוסלו, הועמקה התפישה הפוסט ציונית בהארץ.

הפצצת ת"א - למועצת הבטחון

הכוננת דורשת פעולה מהירה

המועצה הלאומית לדאגה לביטחון האזרחים, המכונה "המועצה", התכנסה בלילה שבין יום ראשון ליום שני (27-28 בספטמבר) כדי לדון בהצעתו של ראש הממשלה, אריאל לוריא, להפציץ את תל אביב. ההצעה, שהוגשה לראשונה ב-1997, נדחתה באותה הזדמנות. לוריא הציג את ההצעה כ"תגובה" להפגזת תל אביב ב-1996, שבה נהרגו 44 אזרחים ונפצעו כ-1,000 אחרים. לוריא טען כי הפגזת תל אביב היא "הפתרון היחיד" להגנה על תל אביב מפני הפגזות עתידיות.

המועצה הלאומית לדאגה לביטחון האזרחים, המכונה "המועצה", התכנסה בלילה שבין יום ראשון ליום שני (27-28 בספטמבר) כדי לדון בהצעתו של ראש הממשלה, אריאל לוריא, להפציץ את תל אביב. ההצעה, שהוגשה לראשונה ב-1997, נדחתה באותה הזדמנות. לוריא הציג את ההצעה כ"תגובה" להפגזת תל אביב ב-1996, שבה נהרגו 44 אזרחים ונפצעו כ-1,000 אחרים. לוריא טען כי הפגזת תל אביב היא "הפתרון היחיד" להגנה על תל אביב מפני הפגזות עתידיות.

מתגשם חוון הדורות: קמה מדינת ישראל

כמעמד חברי מועצתהעם וקהל מחזיקי ולטול "התקומה" הוכרו על עצמאות העם בארצו והכמת הממשלה הזמנית ארצות-הברית הכירה במדינתה. — מחכים להכרת ברית-המועצות ומדינות הגוש הכלגי

המועצה הלאומית לדאגה לביטחון האזרחים, המכונה "המועצה", התכנסה בלילה שבין יום ראשון ליום שני (27-28 בספטמבר) כדי לדון בהצעתו של ראש הממשלה, אריאל לוריא, להפציץ את תל אביב. ההצעה, שהוגשה לראשונה ב-1997, נדחתה באותה הזדמנות. לוריא הציג את ההצעה כ"תגובה" להפגזת תל אביב ב-1996, שבה נהרגו 44 אזרחים ונפצעו כ-1,000 אחרים. לוריא טען כי הפגזת תל אביב היא "הפתרון היחיד" להגנה על תל אביב מפני הפגזות עתידיות.

כך זה התחיל. העמוד הראשון של הארץ לאחר קום המדינה

בשנת 2000, חודשים אחדים לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה, שוב עלו טונים פוסיט ציוניים ממאמר המערכת. המשפט הבא הינו בעצם הסיפור הציוני: "דור המייסדים הניח, שנגזר על המדינה לחיות על חרבה בגלל סירובם של שכניה להשלים עם קיומה עד כדי נכונות להשמידה. מעמדת מוצא זו נגזרו האתוס הבטחוני ותחושת הפגיעות שעיצבו את ההווה הישראלית... המעבר מאווירה של מצור לעידן של נכונות להתבונן במצוקות היריב ולהבין גם את נקודת מבטו אינו פשוט ואינו יכול להיות מהיר; כדי לעשותו נחוצים ביטחון עצמי, סובלנות ופתיחות..."⁷⁴ המלים החשובות בטקסט, הנשמע כמעט כפוסט מודרניסטי, הן "עידן של נכונות להתבונן במצוקות היריב ולהבין גם את נקודת מבטו." כדי לעודד קו חשיבה זה תרם העתון לביטחון העצמי של קוראיו: "הנטיה הרווחת באחרונה, לצבוע את המציאות הישראלית בצבעים קשים, עושה עוול למפעל הציוני ולהישגיו המרשימים. למרות התנאים הקשים הצליחה ישראל להתגדל פי עשרה את האוכלוסיה ולקיים חברה משגשגת, המבקשת להשתלב במתקדמות שבמדינות העולם." הרעיון הוא, שדווקא מדינה חזקה וחברה משגשגת יוכלו למצוא הבנה למגיעי השכנים ולמצוקותיהם ולהתחשב ברצונותיהם.

הפלסטינים. עקרונית לא נפסל הרעיון הפוסיט ציוני לביטול אופיה הציוני של ישראל, אך התנהגותם האלימה של הפלסטינים היא המעכבת את מימוש. הכללת הרעיון שישראל תחול להיות מדינת לאום בטקסט ציוני, מעידה על הבלבול העצום שאחו בהארץ מאז פרוץ האינתיפאדה. ב-2002 הספיק הארץ להיחלץ מההלם שפקדו לאחר פרוץ האינתיפאדה. התמשכותה והתעצמותה לא מנעו ממנו מלהדול משימוש בשפת הציונות, למרות ששב לאמץ רעיונות פוסיט ציוניים. גם העובדה שיום העצמאות נחוג הפעם בלב מבצע "חומת מגן" לא מנעה ביקורת נוקבת על ישראל, על ש"אינה מוצאת בתוכה את תעצומות הנפש הדרושות כדי להסיק את המסקנה המתבקשת מהמשבר החמור שבו היא נמצאת: להשתחרר באופן החלטי ממשקולת השטחים שכבשה במלחמת המגן של '67.⁷⁵ כמיטב המסורת הפוסיט ציונית, המלחמה לא נקראת עוד מלחמת ששת הימים, אולם בניגוד למסורת זו, היא גותרה מלחמת מגן.

במאמר שוב בלט הבלבול שפקד את הארץ מאז האינתיפאדה. העתון המשיך וקבע שכל הפעולות הצבאיות, לרבות מבצע "חומת מגן", היו לשווא. לא רק שהטרור הפלסטיני לא נפסק, אלא שהשימוש הישראלי בכוח הגדיל את האיבה הפלסטינית וחזיק "...את הכוחות השואפים לזרוע מוות והרס ברחבי ישראל." מעבר לכך זכתה ישראל לביקורת על ש"הדי המאבק שהיא מנהלת מחוללים גלי זעזועים בעולם כולו, מעלים מהאופל יצרים אנטישמיים והופכים לפגיעות את הקהילות היהודיות בתפוצות." מסקנת הארץ חד משמעית: "כדי להשתחרר מעניבת החנק הלופתת אותה, על ישראל להינתק מהשטחים." העתון מייחל למנהיג "...שייאזרו עוז לתקן את השגיאה הטררגית, שלה היו שותפות כל הממשלות מאז '67, של הקמת ההתנחלויות." אם אלה לא

חודשיים לאחר עליית שרון לשלטון ב-2001 חגגה ישראל את יום עצמאותה ה-53 כשהיא נתונה במאבק צבאי קשה בפלסטינים. האכזבה מהמהלומה שהונחתה על שוחרי השלום, הנכונים "להתבונן במצוקות היריב ולהבין גם את נקודת מבטו", היתה כה עזה, עד שהארץ שב לדבר בשפת הציונות: "בשנה שעברה, בפרוס יום העצמאות ה-52, זרח האופק באור בהיר... היום המציאות מאכזבת, מפוכחת."⁷⁶ המאמר התנגד לתביעה הפלסטינית ל"ביטול אופיה הציוני של מדינת ישראל. הרעיון הציוני היה הכוח שהניע את תנועת התחייה הלאומית של העם היהודי והוא שהביא, במידה רבה, להישגיה הגדולים של המדינה שקמה כביטוי להגשמתו... האתוס הזה לא נס ליחו. גם היום רואים אזרחיה היהודיים של ישראל את מדינתם כמבצר היחיד שבו הם מסוגלים להגן על עצמם ולקיים חיים עצמאיים... לא ניתן להיענות לציפיות הפלסטינים לפתור את סכסוכם עם ישראל על ידי עקירת היסוד המרכזי הזה מתפישת המדינה את עצמה." לרגע סטה הארץ מדרך הציונות, בכך שלא פסל את האפשרות "...כי ביום מהימים ישתנה הלוח הרוח הרואה בישראל מדינת לאום, בראש וראשונה; אך שינוי כזה אינו נראה באופק. אזרחי ישראל אינם יכולים לראות במדינה שלהם, כפי שנבנתה ועוצבה, אפיוודה היסטורית. גם שכנינו, קרובים ורחוקים, ברחבי העולם הערבי, חייבים לקבל בטבעיות את זכותה של מדינת ישראל להתקיים כאן בשלום וכל ניסיון לערער את בטחונה או את יסודות קיומה נידון לכישלון שבתוצאותיו המרות ישאו גם המערערים." הטקסט הזה ספוג עלבון מצד כותבו, ויש בו הטלת האחריות על

השינוי שחל לאורך השנים בשלושה מהם - השואה (באופן חלקי, יותר בהתעלמות ממנה מאשר בכריכתה למדיניות הציונית כלפי יהודי הגולה), החברה הישראלית העכשווית והחברה הישראלית הרצויה. בשלושת המרכיבים האחרים - הקמת המדינה, ההתיישבות והציונות - עדיין לא ניכרים סימנים ברורים של אימוץ התפישה הפוסט ציונית. עם זאת, עמדת הארץ כלפי ההתיישבות היהודית ביש"ע דומה לעמדת הפוסט ציונים ביחס להתיישבות בכלל. אולם אין הוא משתמש כלפי ההתיישבות ביש"ע במונחים פוסט ציוניים כקולוניאליזם ואימפריאליזם. ייתכן שאי אימוץ הוירגון הזה, כמו המתונות היחסית והגלישה האיטית לעבר תפישה פוסט ציונית, עשויים להיות מוסברים בעובדה שהארץ היא ארגון מסחרי החייב להתחשב באינטרסים כלכליים. תפנית לתפישה פוסט ציונית עלולה לפגוע בתפוצתו ולמוטט את הבסיס הכלכלי, הרעוע כשלעצמו, עליו נשען העתון. קהלו המבוגר אינו נוטה כולו אוטומטית להשקפה פוסט ציונית. מעבר לכך, מכיוון שהימין אינו חולש על עתון יומי באיכות גבוהה, נוהגים חלקים גדולים מתומכיו המשכילים לקרוא את הארץ על אף זיהוי הפוליטי עם השמאל. התעלמות מוחלטת מפלח שוק זה אינה הגיונית. בקרב הדור הצעיר ההשקפה הפוסט ציונית נפוצה כנראה יותר. לא מן הנמנע, לפיכך, כי בקרב קהלי הקוראים של המקומונים, בעיקר בתל אביב, יהיה ביקוש רב יותר לתכנים פוסט ציוניים. מחקר עתידי יוכל להתמודד עם ההשערה שתופעת הפוסט ציונית מושרשת בעתונות המקומית יותר מאשר בעתונות הארצית דוגמת הארץ.

הסבר נוסף לכך שהשינוי שהתגלה אינו דרסטי נעוץ בכך שהמחקר התמקד במאמרי המערכת. אלה הם, כאמור, החלקים המימסדיים יותר בעתון.

הסבר שלישי למיעוט התכנים הפוסט ציוניים בהארץ קשור לאירועים המתרחשים במציאות הפוליטית של ישראל. כפי שקיימת השפעה למהפכים (upheavals) שלטוניים, למלחמות ולהסכמי שלום, כך גם אירועים אחרים משפיעים על קצב התעצמות התפישה הפוסט ציונית. האינתיפאדה שפרצה ב-2000 הביאה לשינוי בולט בהארץ, כפי שהביאה לשינוי בדעת הקהל הכללית ובהתנהגות האלקטורלית של חלק מאזרחי ישראל. אפילו בקרב הפוסט ציונים באוניברסיטאות חל שינוי מסוים, זעיר אמנם, באותו כיוון.⁸⁰

ההסבר הרביעי לשינוי המוגבל נעוץ באופי העתון, שהיה מאז ומתמיד שופר המעמד הבינוני והאינטליגנציה החילונית. בעוד שהעתוננים הסוציאליסטיים עשו מאז ומתמיד שימוש מרובה במלל מרקסיסטי - דוגמת קולוניאליזם, אימפריאליזם ואחוזות עמים - הארץ לא נגרר לכך. חלק מהוירגון הפוסט ציוני הוא סוציאליסטי, ולפיכך טבעי שאינו נפוץ בהארץ, אפילו זה של השנים האחרונות. מעבר לסגנון, הרי המשבר שפקד את הציונות הסוציאליסטית עם קריסת הסוציאליזם הבין לאומי - פוליטית ואידאולוגית - היה בעל השלכות מכריעות על השקפת העולם הציונית-סוציאליסטית. הציונות הסוציאליסטית התקשתה להתקיים באופן עצמאי לאחר מות הסוציאליזם והחלה לחלקה לפרפר ולהיגרר לעבר מה שקרוי פוסט ציונות. התינוק הציוני כחול העיניים נשפך עם מי האמבט האדומים. לעומת זאת, בקרב החוגים הלא סוציאליסטיים לא צץ משבר מורכב שכזה. מחקרים עתידיים מן הראוי שיעסקו בשאלה האם התפתחות

היו קמות, "...היה אפשר להגיע עתה להסדר עם הפלסטינים". המסקנה ביחס לישראל היא, ש"כדי לממש את חזון מייסדיה, עליה להתכנס בגבולות '67". לא הפלסטינים אשמים בהיעדר שלום, אלא המתנחלים ואלה שאפשרו את כינון ההתנחלויות.

בתקופה זו, הששית, במיוחד עד פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000, בולטת מאד העמקת התפישה הפוסט ציונית בעתון.

פוסט ציונות וסוציאליזם

ככל שחלפו השנים התרבו הסימנים שהארץ פנה, אם כי במתינות, לתפישות פוסט ציוניות. העלאת זכר החללים, שהיתה מוטיב מרכזי בעשורים הראשונים, הלכה ונעלמה בעקבות מלחמת לבנון. היעלמות זו התאימה לקביעת ברוך קימרינג, שיש מקום לביטול יום הזיכרון במתכונתו הנוכחית והמרתו ביום שיוקדש "לזכר כל קרבנות הסכסוך הישראלי-ערבי."⁸¹

היחלשות המוטיב הציוני אין פירושה בהכרח נקיטת עמדות פוסט ציוניות, שהרי הרצף שבין ציונות צרופה לבין פוסט ציונות מורכב מאין ספור וריאציות. אפשר שהיחלשות המוטיב הציוני תוביל לאימוצן של עמדות פוסט ציוניות, אולם אין הדבר ודאי.

מאמרי המערכת לא עסקו עוד בשואה. גם בסגנונם חל שינוי. השימוש בלשון חגיגית ונמלצת כמעט ונעלם, כפי שאבד השימוש בגוף ראשון רבים. וחרף כל זאת, מאמרי המערכת לא השתמשו, לרוב, בזירגון הפוסט ציוני המקובל.

נסיגת הציונות בהארץ מקורה כפול: ירידת המדינה, הצטמצמות תפקידיה, התגמדות יעדיה הקולקטיביים ונסיגת הציפיות ממנה. דני גוטוויין הרחיק לכת עד כריכת הפוסט ציונות בהפרטה: "הפוסט ציונות היא בעצם הפן האידאולוגי של ההפרטה העוברת על המדינה - הם בעצם מבצעים הפרטה של הציונות."⁸² התהליך השני המזין את הפוסט ציונות הוא ירידת הלאומיות. שני התהליכים הללו - היחלשות המדינה ונסיגת הלאומיות - אינם ייחודיים לחברה הישראלית, אלא משקפים מגמות רווחות במערב. אולם בעוד שבמדינת שירות מובהקת כארצות הברית אין לתהליכים הללו משמעויות מפליגות, הרי במדינת חזון כישראל התהליכים האמורים הינם קריטיים.

לנסיגת הלאומיות במדינת לאום דוגמת ישראל, יש משמעות רבה יותר מאשר במדינות דו לאומיות, רב לאומיות או מדינות שאינן מזוהות באופן מובהק עם לאום. מעבר לכך, מכיוון שמדובר במדינה בה רווחת תפישה יהודית אורתודוקסית, לפיה ההבחנה בין לאום לדת הינה כמעט בלתי אפשרית, הרי השפעת התהליך שביסודו ירידת הלאומיות היא מכרעת.

המימצאים שהובאו לעיל תומכים בקביעת שלמה זנד, לפיה "הסכם אוסלו נתן לגיטימציה לפוסט ציונות."⁸³ אפשר אמנם לזהות מגמות פוסט ציוניות כבר לאחר מלחמת לבנון, אולם הפריצה הגדולה נעשתה בראשית שנות ה-90 עם תחילת תהליך אוסלו. התהליך הזה לא הוליד את תופעת הפוסט ציונות, אלא זרזה. השפעת אירועים פוליטיים, דוגמת תהליך אוסלו או האינתיפאדה השנייה, על היקף תופעת הפוסט ציונות, מוכיחה עד כמה רב משקלה של הפרקטיקה הפוליטית על החשיבה המדינית.

מבין ששת מרכיבי התפישה הפוסט ציונית שציין מכמן, בולט

הפוסט ציונות הינה בעיקרה תגובה על קשיי הציונות להסתגל לעידן הפוסט סוציאליסטי. הייתכן, שהפוסט ציונות הינה בעיקרה פוסט ציונות סוציאליסטית?

37. שם, 28.4.71	1. ישראל ברטל מזהה מגמות פוסט ציוניות מסוימות ב"מרכז שלם" שהוא בעל אופי ימני מובהק, ראו: הארץ, מוסף ספרים, 6.3.02.
38. שם, 18.4.72	2. נרי ליבנה, "עלייתה ונפילתה של הפוסט ציונות", מוסף הארץ, 21.9.01.
39. שם, 6.5.73	3. עדי אופיר, עבודת הווה, תל-אביב 2001, עמ' 256. להלן: אופיר
40. שם, 8.5.73	4. דן מכמן, פוסט ציונות ושואה, רמת גן 1997, עמ' 14.
41. שם, 24.4.74	5. שם, עמ' 18.
42. שם, 14.4.75	6. שם, עמ' 22.
43. שם, 3.5.76	7. תום שגב, הציונים החדשים, ירושלים 2001, עמ' 89-90.
44. שם, 20.4.77	8. שם, עמ' 87-89.
45. שם, 9.5.78	9. הארץ, 5.5.49.
46. שם, 3.5.79	10. שם, 23.4.50.
47. שם, 20.4.80	11. שם, 10.5.51.
48. שם, 6.5.81	12. שם, 30.4.52.
49. שם, 27.4.82	13. שם, 2.5.52.
50. שם, 17.4.83	14. שם, 20.4.53.
51. שם, 6.5.84	15. שם, 5.5.54.
52. שם, 23.4.85	16. שם, 27.4.55.
53. שם, 13.5.86	17. שם, 15.4.56.
54. שם, 3.5.87	18. שם, 16.4.56.
55. שם, 20.4.88	19. שם, 5.5.57.
56. אופיר, עמ' 276-277	20. שם, 22.4.58.
57. שם, עמ' 276	21. שם, 23.4.58.
58. הארץ, 20.4.88	22. שם, 12.5.59.
59. שם, 8.5.89	23. שם, 14.5.59.
60. שם, 9.5.89	24. שם, 29.4.60.
61. שם, 29.4.90	25. שם, 19.4.61.
62. שם, 17.4.91	26. שם, 8.5.62.
63. שם, 8.5.92	27. שם, 26.4.63.
64. שם, 25.4.93	28. שם, 28.4.63.
65. שם, 13.4.94	29. שם, 15.4.64.
66. שם, 15.4.94	30. שם, 5.5.65.
67. שם, 2.5.95	31. שם, 24.4.66.
68. שם, 5.5.95	32. שם, 14.5.67.
69. שם, 25.4.96	33. שם, 28.4.68.
70. שם, 11.5.97	34. שם, 3.5.68.
71. אופיר, עמ' 277	35. שם, 22.4.69.
72. הארץ, 29.4.98	36. שם, 10.5.70.
73. שם, 20.4.99	
74. שם, 9.5.00	
75. שם, 25.4.01	
76. שם, 16.4.02	
77. ברוך קימרינג, קץ שלטון האחוסלים, ירושלים 2001, עמ' 99.	
78. ליבנה (הערה 2 לעיל), שם.	
79. שם.	
80. שם.	